

**УПИТНЕ РЕЧЕНИЦЕ ФРАЗЕОЛОГИЗИРАНЕ
СТРУКТУРЕ У РУСКОМ И
СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ¹**

РАДОВАН ТРАЈКОВИЋ

*Пољопривредно-технолошки школски центар
Бијељина*

UDK 808.2—561.62:808.61/.62—561.62

Изворни научни рад

Примљен: 28. јуна 1988.

Прихваћен: 4. јануара 1989.

Упитне речи формирају различите врсте реченица. Најчешће се јављају као саставни делови реченице, у комбинацији са речцама и у реченицама фразеологизираних структуре².

На основу своје синтаксичке организације одређена група руских упитних реченица може се издвојити под називом реченице фразеологизираних структуре. Оне се доста често срећу у разговорном и у књижевном језику. У процесу комуникације говорно лице их не конструира по свом нахођењу, већ их користи као клише или фразеологизам³. Реченице фразеологизираних структуре се одликују изразитом несамосталношћу лексичких компоненти у руском језику. То су пре свега реченице у чијем се саставу налазе устаљени изрази са упитном функцијом. Њихова структура се не може објаснити савременим синтаксичким правилима⁴. Њихова распрострањеност је већа у руском језику, док је за српскохрватски језик карактеристична у том погледу слабије изражена фразеологизираност, тј. већа самосталност лексичких компоненти.

Наше истраживање је вршено на материјалу од 3650 упитних реченица у руском и српскохрватском језику. Редослед појединих типова реченица дат је на основу учесталости у нашем корпусу примера. У основи могућ је различит приступ фразеологизираним упитним реченицама. Ми смо се определили за конфронтациони приступ, сучељавајући

¹ Овај рад представља извод из магистарског рада *Упитне реченице у руском и српскохрватском језику*, који је рађен под руководством проф. др Богољуба Станковића и одбрањен на Филолошком факултету у Београду у јуну 1987.

² Под појмом »упитне реченице фразеологизираних структуре« подра­зумевамо она питања која у себи садрже несамосталне синтагме, тј. семантички зависне спојеве речи који се не стварају у говорном процесу (као њима сродне синтаксичке структуре — слободне синтагме или реченице), већ се у њему користе као социјално утврђени, устаљени односи смисаоног садржаја и одређеног лексичко-граматичког садржаја. Види: *Русский язык*. Энциклопедия, Москва 1979, 381.

³ Лю Ган 1987: 43.

⁴ АН СССР, 2: 391.

устаљене облике руских упитних реченица са њиховим српскохрватским еквивалентима.

1.1. *Что такое* + номинатив именице (24 примера)⁵. Ове реченице садрже у руском језику устаљен израз и слободне компоненте:

А шта ти је то партизан? (Горький, <i>Осма офанзива</i> , XVIII, стр. 311)	А што такоје партизан? (стр. 92)
--	-------------------------------------

У наведеној реченици *что такоје* је устаљен израз, па род и број његових компонената не зависе од именице која следи за њим. Реч *такое* увек се слаже у роду и падежу са речју *что*. Ове реченице обично означавају питања о предмету или лицу, а њихов би одговор био дефиниција онога што се питањем тражи. На српскохрватски језик се преводе са: шта је то...?

Что такоје? (Горький, <i>Мать</i> , III/XVI, стр. 230)	Шта је то? (стр. 219)
--	--------------------------

Понекад се у одговору не тражи дефиниција, па је превод нешто другачији:

Ј спрашиваю вас — что такое ваша культура? (Горький, <i>Мать</i> , III/XXVI, стр. 291)	Питаю вас — каква је ваша кул- тура? (стр. 275)
---	---

Питања са *что такоје* и њихови српскохрватски еквиваленти постављају се генерички, тј. уопштено⁶. Она увек почињу са *что* = шта и њихов је карактер недвосмислено онтолошки. Облик *такое* обавезно стоји у руском језику испред именице која је генерички употребљена, док у српскохрватском језику облик *то* није увек обавезан:

А што такоје — чудо небесное? (стр. 218)	А шта су она два чуда небеска? (Андрић, <i>Проклета авлија</i> , VIII, стр. 110)
--	--

У руском језику ово су реченице фразеологизиране структуре јер у њихов састав улазе устаљени обрти који имају функцију упитних речи⁷. У српскохрватским еквивалентима та фразеологизираност је слабије изражена.

1.2. *Что* + инфинитив несвршеног вида (20):

Что мне делать? (Горький, <i>Мать</i> , I/XX, стр. 96)	Шта да радим? (стр. 93)
--	----------------------------

⁵ У даљем тексту број у загради ће означавати број пронађених примера у маси од 3650 испитиваних реченица.

⁶ М. Ивић 1983: 96.

⁷ Лю Ган 1987: 44.

Ове реченице најчешће значе унутрашње стање, мисли, односе, јер и сами глаголи који се у њима употребљавају имају иста значења:

Чего же бојатся?
(Горький, *Мать*, I/IX,
стр. 39)

А что воде — то
удивляться?
(стр. 204)

Зашто да се бојите?
(стр. 39)

Шта има води да се чудим?
(Ђопић, *Доживљаји Николетине
Бурсаћа*, стр. 72)

Њихови српскохрватски еквиваленти почињу речима: *шта, шта има, шта бих...* Такође, ове реченице могу одрицати неопходност, оправданост и стећи нијансу несатласности, чуђења, недоумице:

А если это так — о чём
же разговаривать?
(Горький, *Мать*, I/I,
стр. 5)

А кад је тако — чему толики раз-
говори?
(стр. 7)

Ове реченице такође имају у руском језику фразеологизирани структуру и припадају групи безличних реченица. Уколико се безлична реченица односи на одређеног вршиоца радње, без обзира на то да ли је тај вршилац радње и формално исказан, у српскохрватском језику ће се употребити лична реченица:

Что же теперь делать?
(Горький, *Мать*, III/I,
стр. 152)

Шта сад да радим?
(стр. 148)

Ако се безлична упитна реченица не односи на одређеног вршиоца, онда се и у српскохрватском језику користи безлична реченица (са обликом)⁸:

Что надо делать-то?
(Горький, *Мать*, I/IX,
стр. 37)

Шта да се ради?
(стр. 37)

1.3. Что за + номинатив именице (17):

Это что у тебя за новости?
(Шолохов, *Поднятая
целина*, I/XXV,
стр. 159)

Какве су то новости код тебе?
(стр. 229)

Ово је најинтересантнији начин постављања питања у руском језику у поређењу са српскохрватским. Настао је по свој прилици према немачком: *Was für ein?*⁹ Његови српскохрватски еквиваленти почињу ре-

⁸ Р. Маројевић 1983: 293.

⁹ Р. Кошутић 1971: 65.

чима: *какав је то...?, каква је то...?* и сл., са обавезним анафорским обликом то:

Что это ещё за пропаганда? Каква је сад то пропаганда?
(стр. 222) (Ђопић, *Доживљаји Николетине Бурсаћа*, стр. 97)

Ове реченице означавају питање о особини или о ситуацији у целини. Реч за у наведеним руским конструкцијама има функцију рече за истицање и зато не управља именицом.

1.4. Что + генитив придева или именице (9):

А что тут удивительного? Шта ћу се чудити?
(стр. 203) (Ђопић, *Доживљаји Николетине Бурсаћа*, стр. 72)

Ове реченице такође представљају питање о особини или ситуацији у целини и користе се за истицање експресивног одрицања:

А что тут плохого? Шта ту сад има ружно?
(стр. 228) (Ђопић, *Доживљаји Николетине Бурсаћа*, стр. 105)
А что толку? Каква је корист од тога?
(Айтматов, *Пегий пёс...*, стр. 305) (стр. 44)

Одговарајућа питања у српскохрватском језику почињу речима: *шта, какав, зависно од тога шта следи после упитне речи — именица, придев или заменица. Иначе је број именица и заменица које се користе у оваквим питањима веома мали: толк, прок, полъза, радость, выгода; такой*¹⁰.

1.5. Что + номинатив именице (5):

Что Павел, Ниловна? Шта је с Павлом, Ниловна?
(Горький, *Мать*, III/XIV, стр. 223) (стр. 212)

Њихова структура у српскохрватском језику је нешто другачија: *шта је с + инструментал или како је (шта је) + номинатив:*

Что семья?¹¹ Како је ваша породица?
(Превод је мој — Р. Т.)

Значење ових питања је тражење информације о стању у коме се налази биће, предмет, појава и сл.

¹⁰ АН СССР, 2,: 392.

¹¹ АН СССР, 2,: 391.

1.6. *При чѐм тут (здесь)* + номинатив именице или инфинитив (5):

При чѐм тут повозка? (Шолохов, <i>Поднятая целина</i> , I/V, стр. 40)	Шта ће ту кола? (стр. 57)
И при чѐм тут колхоз? (Шолохов, <i>Поднятая целина</i> , I/XXX, стр. 196)	И какве везе има колхоз с тим? (стр. 283)

На српскохрватски језик оваква питања се преводје са: *шта ће, на што, шта* и сл. У руском језику уместо *тут* може стајати *здесь*. Речи које следе иза *при чѐм тут* могу бити садржане у реплици саговорника или претходној реченици говорног лица:

При чѐм тут курюк, хвосты разные? (Шолохов, <i>Поднятая целина</i> , I/XIII, стр. 99)	На што ће ти овчији реп и разни други репови? (стр. 144)
--	--

Овакве реченице у оба језика садрже питања о односу, са нијансом супротстављања, неодобравања, несагласности, недоумице или чуђења.

1.7. *Что* + датив + генитив с предлогом *до*:

А что тебе до этого? (Горький, <i>Мать</i> , I/XX, стр. 95)	А зар ти је стало до тога? (стр. 92)
Что мне за дело до другого края света? (стр. 148)	Шта се мене тиче други крај сви- јета? (Андрић, <i>Прича о везировом</i> <i>слону</i> , стр. 66)

Питања са истим значењем у српскохрватском језику почињу речима: *а зар, што се тиче, шта је стало* и сл. У оба језика ове реченице означавају питања о односу и најчешће одричу везе с неким или нечим.

1.8. Реченице типа *Что я ему?* почињу у руском језику речју *что* + именска реч у номинативу:

На что я ему? (Горький, <i>Мать</i> , III/XXVII, стр. 299)	Шта ћу му ја? (стр. 283)
Ну, на что я им? (Горький, <i>Мать</i> , III/XXVII, стр. 300)	Па шта ћу им ја? (стр. 284)
Да я что тебе? (Шолохов, <i>Поднятая целина</i> , I/XXXIX, стр. 279)	А шта сам ја по твом мишљењу? (стр. 401)

Овакве реченице изражавају експресивно одрицање у оба језика.

1.9. Речца *что если* у руском језику формира питања која значе могућност нечега, често са нијансом страха, неочекиваности, изненађења:

Что, если разбредутся люди
через неделю же, испугав-
шись трудного?

(Шолохов, *Поднятая целина*,
I/X, стр. 62)

А что, если командира пар-
тизан сыграет Николетина?
(стр. 226)

Шта ће бити ако се људи разиђу
већ после недељу дана, уплашив-
ши се од тешкоћа?

(стр. 90)

Како би било да партизанског ко-
мандира игра Николетина?

(Ћопић, *Доживљаји Николетине*
Бурсаћа, стр. 103)

Упитна средства овде обавезно имају препозицију у оба језика. Српско-хрватски еквиваленти су: *шта ће бити, како би било...*

1.10. Инфинитивне реченице типа *Что же, продолжатъ?* такође су продуктивне у руском језику¹²:

Бить её, что ли?

(Шолохов, *Поднятая целина*,
I/XIII, стр. 87)

Хоћеш да је бијем, шта ли?

(стр. 127)

У српскохрватском језику овде се користи упитно: *да ли*. Ове реченице садрже питање о ономе шта треба радити.

1.11. Упитна реч *что* = *шта* је најпродуктивнија од свих упитних речи и у руском и у српскохрватском језику¹³. Претежно се употребљава као саставни део реченице, затим у комбинацији са речцама и у реченицама фразеологизираних структуре. Уколико се у руском језику упитна реч *что* користи у реченицама фразеологизираних структуре, онда у српскохрватском језику еквивалентна питања имају одлике слабије изражене фразеологизације, па је допуштена већа слобода превођења.

2.1. Реченице типа *Как не правиться?* (38) имају фразеологизирану структуру. Оне у руском језику почињу упитном речју *как не* + инфинитив:

Как не правиться?
(Горький, *Мать*, II/XIII,
стр. 268)

Как мне не бояться?
(Горький, *Мать*, I/V,
стр. 17)

Како да ми се није свиђао?
(стр. 254)

Како да се не бојим?
(стр. 18)

У српскохрватском језику оваква питања почињу речима: *како, како да, да ли, је ли*. Значење ових реченица је — експресивна потврда онога што се питањем износи.

¹² АН СССР, 2.: 390.

¹³ Од 3650 испитиваних реченица укупно 857 садржи упитну реч *что* = *шта*.

2.2. Упитне реченице формиране по моделу: *как* + номинатив именице (10):

Как фамилија? (Горький, <i>Мать</i> , I/XIX, стр. 89)	Како се презива? (стр. 86)
А как Федя Мазин? (Горький, <i>Мать</i> , I/XX, стр. 92)	А како је Феђа Мазин? (стр. 89)
А как ваше имя? Горький, <i>Мать</i> , III/II, стр. 160)	А како се зовете? (стр. 155)
А как же Паша-то? (Горький, <i>Мать</i> , II/XI, стр. 207)	А шта је с Пашом? (стр. 198)

Превод ових реченица на српскохрватски језик зависи од тога шта се њима пита. Ако се ради о личним подацима неке особе (име, презиме, име по оцу, надимак), онда се у српскохрватском језику користи: *како* + одговарајући облик помоћног глагола + глагол или именица у номинативу. Ако питамо за стање некога или нечега, онда се такође користи претходни начин или: *шта је с* + инструментал (в. горње примере). Управо то «одсуство помоћног глагола у садашњем времену у руском језику повлачи за собом читав низ неподударња са српскохрватским у начину изражавања»¹⁴.

2.3. *Как так?* — Овај фразеологизам се састоји од лексички непроменљивих компонената. Означава реакцију на нешто неочекивано и изражава чуђење. Понекад се у руском језику после речи *как* користе речце *же, это*:

Как так? (Горький, <i>Мещане</i> , 1-й акт, стр. 39)	Како то? (стр. 63)
Как так?!	Како онда? (стр. 32)
(Айтматов, <i>Пегий пёс</i> ..., стр. 293)	Ама како ти то тако? (Ћопић, <i>Доживљаји Николетине</i> <i>Бурсаћа</i> , стр. 14)
Как это так? стр. 160)	

2.4. *То ест как* + речи претходне реплике (2):

То ест как же? (Шолохов, <i>Поднятая целина</i> , I/IX, стр. 57)	Него како? (стр. 82)
Как, то ест? (Шолохов, <i>Поднятая целина</i> , I/XXIII, стр. 147)	То јест, како мислите? (стр. 212)

¹⁴ Н. Радошевић 1966: 111.

Израз *то ест* *как* обично стоји на почетку реченице, а затим следе речи саговорника које се понављају. Ове реченице обично изражавају питање о узроку. У српскохрватском језику израз *то ест* *как* не мора увек да се преводи речима *то јест како*, већ се могу употребити и друге речи.

3.1. *Где + кому + инфинитив* (4):

Где мене понять мисли его? (Горький, <i>Мать</i> , I/XI,	Како ја могу да схватим његове мисли?
Где уж нам, таким-го, до- тянуть до Крайны? (стр. 265)	(стр. 48) Откуд ми оваки, да стигнемо до Крајине? (Ћопић, <i>Доживљаји Николетине Бурсаћа</i> , стр. 157)

Реченице овог типа почињу упитном речју *где* (или *куда*), која у датом случају нема просторно значење, а за њом следи именица или заменица у дативу са значењем субјекта и инфинитив. Такве реченице означавају питање о немогућности, са нијансом супротстављања, несагласности. Српскохрватске реченице истог типа почињу речима: *како је могуће*, *откуд*, *зар* и другим речима које говоре о немогућности.

4.1. *Почему бы не + инфинитив* (3):

А почему бы ему не знать? (стр. 217)	Што да не зна?
А почему бы твоим волосам не быть и моими? (стр. 199)	(Андрић, <i>Проклета авлија</i> , VIII, стр. 109) А зашто твоја коса не би била и моја? (Ћопић, <i>Доживљаји Николетине Бурсаћа</i> , стр. 66)

Ове реченице почињу изразом *почему бы не* (или *отчего бы не*) за којим следи инфинитив. Оне означавају питање о могућности са нијансом савета или тврђења. У српскохрватском језику у овим реченицама се не користи инфинитив већ лични глаголски облик.

4.2. *Почему + одговарајући облик глагола* *знать*:

Почему ты знаешь? (Горький, <i>Мещане</i> , 1-й акт, стр. 50)	Откуд знаш? (стр. 74)
---	--------------------------

У српскохрватском језику у овом случају је неуобичајено да се за извор сазнања пита речју којом се иначе пита за узрок.

Навели смо најфреквентније фразеологизме упитног карактера руског језика и њихове адекватне преводе на српскохрватски језик. Сваки од ових типова реченица има своју посебну синтаксичку структуру, устаљеност конструкције и одређене моменте употребе. Њих је немогуће дословно превести на српскохрватски језик јер би се у том случају добила бесмислица. Зато су њихови српскохрватски еквиваленти најчешће реченице слободне структуре.

ЛИТЕРАТУРА

- М. Ивић: Милка Ивић, *Српскохрватске реченице чије је лексичко језгро име-ница или заменица у номинативу*, зборник: »Лингвистички огледни«, Београд 1983, 87—115.
- Р. Маројевић 1983: Радмило Маројевић, *Граматика руског језика*, Београд 1983.
- Р. Кошутић 1971: Радован Кошутић, *Граматика руског језика — II, облици*, Београд 1971.
- Н. Радошевић 1966: Наталија Радошевић, *Руски књижевни језик*, Београд 1966.
- П. Рестан 1968: Пер Рестан, *Синтаксис вопросительного предложения*, Осло — Берген — Tromsø 1968.
- Ј. Кашић 1983: Јован Кашић, *Иновације у српскохрватској фразеологији*, »Књижевни језик«, 12/2, Сарајево 1983, 61—69.
- А. Менац 1979—1980: Антица Менац, *Руско-хрватски или српски фразеолошки рјечник*, Загреб, 1979—1980.
- А. Менац 1979: Антица Менац, *Из проблематике фразеолошке синонимике у руском и хрватском књижевном језику*, Филологија, 1979, књ. 9, 185—191.
- АН СССР, 1, 2, 1980: АН СССР, *Русская грамматика*, 1, 2, Москва 1980.
- Лю Ган 1987: Лю Ган, *Вопросительные предложения фразеологизированной структуры в современном русском языке и трудности их употребления китайскими студентами*, »Русский язык за рубежом«, № 1, 43—47. Москва 1987.
- Русский язык*. Энциклопедия, Москва 1979.
- Современный русский язык*. Часть 1-я, под ред. Д. Э. Розенталя, Москва 1976, 59—82.
- М. Горький: Максим Горький, *Мать*, »Башкирское книжное издательство«, г. Уфа 1975; *Пьесы*, »Детская литература«, Москва 1978; Максим Горьки, *Мати*, »Веселин Маслеша«, Сарајево 1973, (Превод Марко Видојковић); *Драме*, »Веселин Маслеша«, Сарајево 1981, (Превод Милан Ђоковић).
- М. Шолохов: Михаил Шолохов, *Поднятая целина*, Москва 1960; Михаил Шолохов, *Узорана ледина*, Београд 1948, (Превод М. Московљевић).
- Ч. Айтматов: Чингиз Айтматов, *Избранное, роман, повести*, »Кыргызстан«, Фрунзе 1983.
- Б. Ђопић: Бранко Ђопић, *Доживљаји Николетине Бурсача и др.*, »Свјетлост«, Сарајево 1966; *Осма офанзива* (Сабрана дела, књ. VIII), »Просвета« и др. издавачи, Београд 1975; Бранко Ђопић, *Избранное*, 1, 2, Москва 1982, (Случај из жизни Николетине Бурсача. Пер. Е. Рябовой, И. Макаровой; Восьмое наступление. Пер. И. Добры).
- И. Андрић: Иво Андрић, *Проклета Авлија* (Сабрана дјела, књ. IV), »Свјетлост«, Сарајево 1981; *Немирна година* (Сабрана дела, књ. V), »Просвета«, Београд 1963; Иво Андрић, *Повести и расказы*, »Радуга«, Москва 1983, (Проклятый двор. Пер. Т. Поповой; Рассказ о слоне визирия. Пер. Н. Вагаповой).

ВОПРОСИТЕЛЬНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЗИРОВАННОЙ СТРУКТУРЫ В РУССКОМ И СЕРБСКОХОРВАТСКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

В настоящей работе рассматриваются вопросительные предложения фразеологизированной структуры и их сербскохорватские эквиваленты. Исследование проведено на материале литературных произведений советских и югославских писателей, причём собрано 3650 вопросительных предложений.

В работе особое внимание уделяется вопросительным предложениям фразеологизированной структуры, в состав которых входят вопросительные слова: что, как, где и почему. Результаты исследования показывают, что русские вопросительные предложения фразеологизированной структуры нельзя переводить на сербскохорватский язык дословно. Им в сербскохорватском языке соответствуют предложения свободной структуры.